INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

TANNARX HISOBINING KORXONA BOSHQARUVIDAGI AXBOROT MANBAI SIFATIDAGI AHAMIYATI HAMDA UNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

B.F. Boronov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya xisobi kafedrasi, iqtisodiyot fanlari doktori(DSc),
Professor vazifasini bajaruvchi
Sultonov Jahongir
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tannarx hisobining korxona boshqaruvidagi axborot manbai sifatidagi o‘rni va ahamiyati tizimli ravishda tahlil qilinadi. Xususan, tannarx ko‘rsatkichlari orqali ishlab chiqarish samaradorligini baholash, xarajatlarni nazorat qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonidagi roli yoritiladi. Tadqiqot davomida tannarxni shakllantirishning asosiy usullari, jumladan, buyurtma asosida hisoblash, jarayonli usul hamda zamonaviy yondashuvlar (faoliyatga asoslangan hisoblash)ning amaliy jihatlari solishtirma tahlil qilinadi. Shuningdek, tannarx hisobini takomillashtirish orqali korxona raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari tannarx hisobining boshqaruv axborot tizimidagi strategik ahamiyatini asoslashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tannarx, xarajatlar hisobi, boshqaruv hisobi, ishlab chiqarish xarajatlari, tannarxni shakllantirish, buyurtma usuli, jarayonli usul, faoliyatga asoslangan hisoblash, samaradorlik, boshqaruv qarorlari, xarajatlarni nazorat qilish

Kirish

Zamonaviy korxona boshqaruvi sharoitida iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayoni tobora murakkablashib bormoqda. Bozor munosabatlarining chuqurlashuvi, raqobatning kuchayishi hamda resurslardan samarali foydalanish zarurati korxonalardan aniq va ishonchli axborot tizimiga tayanishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan tannarx hisobi boshqaruv tizimining muhim axborot manbai sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki mahsulot ishlab chiqarish bilan bog‘liq xarajatlarni to‘g‘ri hisoblash va tahlil qilish korxonaning umumiy moliyaviy natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tannarx ko‘rsatkichlari orqali korxona rahbariyati ishlab chiqarish samaradorligini baholaydi, resurslardan foydalanish darajasini aniqlaydi hamda xarajatlarni optimallashtirish bo‘yicha asosli qarorlar qabul qiladi. Shu sababli tannarxni shakllantirish usullarini to‘g‘ri tanlash va ularni amaliyotda samarali qo‘llash korxona boshqaruvining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Amaliyotda buyurtma asosida hisoblash, jarayonli hisoblash hamda faoliyatga asoslangan hisoblash kabi usullar keng qo‘llanilib, ular ishlab chiqarish xususiyatlariga qarab turlicha natijalar beradi.

Ushbu maqolada tannarx hisobining boshqaruvdagi axborot manbai sifatidagi o‘rni tahlil qilinadi hamda uni shakllantirish usullarining amaliy va nazariy jihatlari o‘rganiladi. Shuningdek, mavjud yondashuvlarning afzallik va cheklovlari aniqlanib, ularni takomillashtirish yo‘llari yuzasidan mulohazalar bildiriladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi

tannarx hisobining korxona boshqaruvidagi strategik ahamiyatini ochib berish va qaror qabul qilish jarayonida uning rolini asoslashdan iborat.

Asosiy qism

Tannarx hisobi korxona moliyaviy boshqaruv tizimining markaziy elementlaridan biri bo‘lib, u ishlab chiqarish jarayonida sarflanayotgan barcha resurslarning pul ifodasini aks ettiradi. Ushbu ko‘rsatkich nafaqat mahsulotning yakuniy qiymatini aniqlashda, balki korxona ichki boshqaruv qarorlarini shakllantirishda ham asosiy axborot manbai sifatida xizmat qiladi. Amaliy jihatdan tannarx ma’lumotlari orqali rahbariyat ishlab chiqarishning qaysi bosqichlarida ortiqcha xarajatlar yuzaga kelayotganini aniqlaydi va ularni qisqartirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqadi. Shu ma’noda tannarx hisobi oddiy hisob-kitob jarayoni emas, balki strategik boshqaruv vositasi sifatida qaralishi lozim.

Korxona boshqaruvida tannarx axborotining ahamiyati, avvalo, rejalashtirish va nazorat funksiyalari bilan bog‘liq. Rejalashtirish bosqichida tannarx ko‘rsatkichlari ishlab chiqarish hajmi, resurs ehtiyoji va kutilayotgan foyda darajasini prognoz qilish imkonini beradi. Nazorat jarayonida esa rejalashtirilgan va amaldagi xarajatlar o‘rtasidagi tafovutlar tahlil qilinadi. Bu tafovutlar sabablarini aniqlash orqali boshqaruv tizimi samaradorligi oshiriladi. Bundan tashqari, tannarx ma’lumotlari narx siyosatini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi, chunki mahsulot narxi ko‘pincha ishlab chiqarish xarajatlari va foyda me’yoriga asoslanadi.

Tannarxni shakllantirish usullari korxonaning ishlab chiqarish xususiyatlariga qarab tanlanadi va har bir usul o‘ziga xos axborot aniqligi hamda boshqaruv imkoniyatlarini beradi. Amaliyotda keng tarqalgan usullardan biri buyurtma asosida tannarx hisoblash usulidir. Ushbu usul asosan individual yoki kichik seriyali ishlab chiqarishda qo‘llanilib, har bir buyurtma bo‘yicha xarajatlar alohida hisobga olinadi. Bu yondashuv aniqlikni oshiradi, ammo hisob yuritish jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Shu bilan birga, jarayonli usul ommaviy ishlab chiqarishda qo‘llanilib, xarajatlar bosqichlar yoki jarayonlar bo‘yicha taqsimlanadi. Bu usul ishlab chiqarish uzluksiz bo‘lgan korxonalarda qulay hisoblanadi, chunki u xarajatlarni umumlashtirilgan holda tahlil qilish imkonini beradi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda faoliyatga asoslangan tannarx hisoblash (ABC – Activity Based Costing) usuli ham keng qo‘llanila boshladi. Ushbu usul xarajatlarni bevosita mahsulotga emas, balki ularni yuzaga keltiruvchi faoliyat turlariga bog‘laydi. Natijada resurslardan foydalanish darajasi aniqroq baholanadi va yashirin xarajatlar aniqlanishi osonlashadi. ABC usuli korxona ichida qaysi jarayonlar ko‘proq resurs talab qilayotganini ko‘rsatib beradi va boshqaruvga optimallashtirish uchun asos yaratadi. Biroq bu usulni joriy etish ma’lumot yig‘ish va tahlil qilishning murakkabligi bilan bog‘liq qo‘shimcha resurslarni talab qiladi.

Tannarx hisobi axborot manbai sifatida qaralganda, uning asosiy qiymati qaror qabul qilish jarayonidagi aniqlikni oshirishidadir. To‘g‘ri shakllantirilgan tannarx ma’lumotlari korxona rahbariyatiga investitsiya yo‘nalishlarini belgilash, mahsulot assortimentini optimallashtirish hamda zarar keltiruvchi yo‘nalishlarni aniqlash imkonini beradi. Aksincha, noto‘g‘ri yoki to‘liq bo‘lmagan tannarx ma’lumotlari noto‘g‘ri boshqaruv qarorlariga olib kelishi mumkin, bu esa korxona moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, tannarx hisobining samaradorligi axborot tizimining zamonaviyligi bilan ham bevosita bog‘liq. Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan hisob tizimlarining joriy etilishi tannarxni hisoblash jarayonini tezlashtiradi va xatoliklar ehtimolini kamaytiradi. Bu esa korxona boshqaruvida operativ qarorlar qabul qilish imkoniyatini kengaytiradi. Natijada tannarx hisobi faqat statistik ko‘rsatkich emas, balki real vaqt rejimida boshqaruvni qo‘llab-quvvatlovchi dinamik axborot tizimiga aylanadi.

Umuman olganda, tannarx hisobi korxona boshqaruvida strategik ahamiyatga ega bo‘lib, u ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Uni shakllantirish usullarining to‘g‘ri tanlanishi esa boshqaruv qarorlarining aniqligi va samaradorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Xulosa

Tannarx hisobi korxona boshqaruv tizimida oddiy hisob-kitob vositasi emas, balki strategik qarorlar qabul qilishni ta’minlaydigan asosiy axborot manbai ekanligi ushbu tadqiqot davomida yana bir bor o‘z tasdig‘ini topdi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tannarx ko‘rsatkichlarining aniqligi va ularni shakllantirish usullarining to‘g‘ri tanlanishi korxonaning moliyaviy barqarorligi hamda raqobatbardoshligiga bevosita ta’sir qiladi. Ayniqsa, ishlab chiqarish xarajatlarini tizimli tahlil qilish orqali ortiqcha sarflarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish imkoniyati sezilarli darajada oshadi. Shu bilan birga, amaliyotda tannarxni shakllantirishda yo‘l qo‘yiladigan kamchiliklar boshqaruv qarorlarining noto‘g‘ri qabul qilinishiga olib kelishi mumkinligi aniqlandi. Shu sababli korxonalarda tannarx hisobini takomillashtirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Taklif sifatida, birinchi navbatda, korxonalarda avtomatlashtirilgan hisob tizimlarini keng joriy etish zarur, chunki bu inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi va ma’lumotlarning tezkorligini oshiradi. Ikkinchidan, xarajatlarni faqat umumiy ko‘rinishda emas, balki ularni yuzaga keltiruvchi faoliyatlar kesimida tahlil qilish, ya’ni faoliyatga asoslangan yondashuvdan foydalanishni kengaytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu usul yashirin xarajatlarni aniqlash va ularni optimallashtirish imkonini beradi. Uchinchidan, boshqaruv xodimlarining moliyaviy savodxonligini oshirish va tannarx tahlili bo‘yicha muntazam o‘quv dasturlarini yo‘lga qo‘yish zarur, chunki sifatli axborotdan to‘g‘ri foydalanish ham tizimning o‘zi kabi muhimdir. Bundan tashqari, korxonalarda rejalashtirish va haqiqiy xarajatlar o‘rtasidagi tafovutlarni doimiy monitoring qilish tizimini kuchaytirish kerak, bu esa tezkor boshqaruv choralarini ko‘rishga yordam beradi. Umuman olganda, tannarx hisobini takomillashtirish korxona samaradorligini oshirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uni zamonaviy boshqaruv talablariga mos ravishda rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Isroilov, B. I., & Xolbekov, R. O. (2020). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: Tafakkur nashriyoti.
2. Hasanov, A. A. (2005). Boshqaruv hisobi asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
3. Ostonaqulov, M. (2008). Byudjet hisobi. Toshkent: Talqin nashriyoti.
4. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2019). Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS). Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi.

5. Xudaynazarova, D. G., & Rustamova, A. B. (2025). Buyurtmali kalkulyatsiyada bosh kitob va yordamchi registrlar. Samarali ta’lim va barqaror innovatsiyalar jurnali, 3(11), 62–69.